

УДК: 343.137

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.11>

ДО ПИТАННЯ СПЕЦИФІКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Ільченко О.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного, господарського
права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4885-2205>*

Ткаченко О.А.,
*студентка
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету*

Ільченко О.В., Ткаченко О.А. До питання специфіки кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

Стаття присвячена дослідженню специфіки кримінальних проваджень за участі неповнолітніх осіб, в контексті норм національного законодавства та окремих наукових праць. Встановлено, що особливе процесуальне становище дітей в кримінальному судочинстві детерміноване віковими особливостями даних суб'єктів. Розглянуто актуальні міжнародні стандарти, що стосуються порядку кримінальної процесуальної діяльності у провадженнях за участю неповнолітніх осіб. Відмічається, що на національному рівні специфіка проваджень у справах неповнолітніх репрезентується насамперед у відокремленості законодавчого регулювання кримінальних процесуальних відносин за участі даних індивідів, про що свідчать положення глави 38 Кримінального процесуального кодексу України «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх».

У ході дослідження було проаналізовано думки вітчизняних науковців щодо найбільш проблемних питань, пов'язаних з процесуальними особливостями кримінальних проваджень щодо осіб, які не досягли повноліття. В результаті комплексного аналізу правових норм кримінально-процесуального законодавства було доведено, що окремі процедури та правила кримінального судочинства адаптуються саме до потреб неповнолітніх, хоча їхнім базисом є загальні правові норми. Зокрема про даний факт свідчить дуалістичне представництво інтересів неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого, особливий суб'єктний склад учасників провадження у кримінальних справах щодо неповнолітніх та окремі специфічні аспекти як на стадії досудового розслідування злочинів неповнолітніх, так і під час подальшого судового провадження. Також в статті було визначено ряд проблематичних аспектів пов'язаних з реалізацією даних положень на практичному рівні, в контексті чого запропоновано внесення певних доповнень та змін до Кримінально-процесуального кодексу України.

Вважається за необхідне закріпити спеціальні засади кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб на законодавчому рівні у вигляді окремої статті. У висновку акцентовано увагу на тому, що незважаючи на наявність окремих недоліків в правовому регулюванні провадження у справах щодо неповнолітніх, кримінально-процесуальне законодавство України розвивається в правильному напрямі.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітній, законодавець, підозрюваний, обвинувачений, кримінальне правопорушення, захист.

Ilichenko O.V., Tkachenko O.A. On the issue specificity of criminal proceedings concerning minors.

The article is devoted to the study of the specifics of criminal proceedings involving minors, in the context of the norms of national legislation and certain scientific works. It has been determined that the

special procedural position of children in criminal proceedings is determined by the age peculiarities of these суб'єктів. The actual international standards concerning the procedure of criminal procedural activity in proceedings involving minors are considered. It is noted that at the national level, the specificity of proceedings in cases of minors is represented primarily in the isolation of the legislative regulation of criminal procedural relations with the participation of these individuals, as evidenced by the provisions of Chapter 38 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Criminal proceedings against minors.».

During the study, the opinions of domestic scientists on the most problematic issues related to the procedural features of criminal proceedings against persons who have not reached the age of majority were analyzed. As a result of a comprehensive analysis of the legal norms of criminal procedural legislation, it was proved that certain procedures and rules of criminal proceedings are adapted specifically to the needs of minors, although their basis are general legal norms. In particular, this fact is evidenced by the dualistic representation of the interests of the juvenile suspect and the accused, the special суб'єктний composition of the participants in criminal proceedings against minors and certain specific aspects both at the stage of pre-trial investigation of juvenile crimes and during subsequent court proceedings. The article also identified a number of problematic aspects related to the implementation of these provisions at the practical level, in the context of which it is proposed to introduce certain additions and changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine.

It is considered necessary to consolidate the special principles of criminal proceedings against minors at the legislative level in the form of a separate article. The conclusion focuses on the fact that despite the existence of certain shortcomings in the legal regulation of proceedings in cases of minors, the criminal procedure legislation of Ukraine is developing in the right direction.

Key words: criminal proceedings, juvenile, legislator, suspect, accused, criminal offence, defence.

Постановка проблеми. Поширення криміногенних процесів в середовищі неповнолітніх залишається актуальною проблемою сьогодення. Для її вирішення необхідні комплексні заходи, котрі будуть спрямовані не лише на попередження злочинності, а й на ресоціалізацію неповнолітніх правопорушників та створення сприятливих умов для їхнього подальшого розвитку. Особливе місце в контексті реалізації наведеної догми займає кримінально-процесуальна діяльність. Неповнолітні як суб'єкти вчинення кримінальних правопорушень, насамперед є психологічно незрілими особистостями, які потребують не лише правової оцінки своїх протиправних діянь, а й належного захисту з боку держави. Саме тому кримінальне судочинство щодо неповнолітніх має бути адаптованим відповідно до їхніх вікових особливостей розвитку. З прийняттям у 2012 році нового Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК – України) цей аспект було оптимізовано. Однак, незважаючи на прогрес, досягнутий у цій сфері, окремі правові аспекти даного провадження досі залишаються неврегульованими в повному обсязі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню специфіки і практичних проблем порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб на сьогодні приділяли достатньо часу в наукових публікаціях та статтях такі вітчизняні науковці, як В.В. Романюк, П. Декайло, Г.К. Кожевніков, М.В. Червінко, О.В. Крикунов та інші.

Метою дослідження є аналіз особливостей здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб в Україні та висвітлення практичних проблем даного провадження.

Вклад основного матеріалу. Реалії суспільного життя репрезентують значний ступінь залученості неповнолітніх до сфери кримінального судочинства. Згідно з даними судової статистики за 2022 рік, у судах першої інстанції перебувало 4224 кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, з яких кількість розглянутих проваджень становила 1805 одиниць [1]. Однак, зважаючи на специфіку кримінального судочинства, неповнолітня особа не може брати в ньому участь в тому ж порядку, як і повнолітня особа. Обумовлюють даний аспект такі детермінанти, як несформованість психологічної та фізіологічної складової розвитку особистості, знижені, у порівнянні із дорослими, правові можливості, неповна дієздатність тощо. Саме тому загальноприйнятим стандартом відправлення правосуддя є встановлення особливого порядку кримінального судочинства стосовно неповнолітніх.

Так, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй від 29 листопада 1985 р., що стосуються відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх («Пекінські правила»), роблять особливий наголос на тому, що в рамках кожної національної юрисдикції слід докласти зусиль для ухвалення комплексу законів, правил і положень, що належать безпосередньо до

неповнолітніх правопорушників та установ та органів, до функцій яких входить відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (2.3 «Пекінських правил») [2]. А Конвенція про права дитини встановлює, що на державному рівні мають існувати окремі законодавчі акти, процедури, органи та установи в аспекті судочинства щодо дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні (стаття 40, ч. 3) [3].

Вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство репрезентує провадження у справах неповнолітніх з двох сторін, з одного боку, воно являє собою органічну складову загального кримінального процесу. З іншого боку, правове регулювання кримінального провадження щодо неповнолітніх має власну специфіку. Про даний аспект свідчить структура нашого Кримінально-процесуального кодексу України (далі - КПК України), де у розділі 6 є спеціальна глава 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх». Як зазначає В.В. відокремленість правового регулювання кримінальних процесуальних відносин за участі неповнолітніх сприяє належному захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх, а також підвищенню ефективності кримінального судочинства щодо неповнолітніх за рахунок зручності розміщення нормативно-правових приписів в межах однієї структурної частини кодексу [4, с. 47].

Специфічні нормативні положення, які наведені в главі 38 КПК України в обов'язковому порядку застосовуються у провадженнях щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років. Це означає, що навіть якщо така особа на момент порушення справи або на час провадження у справі досягла повноліття, кримінальне провадження також здійснюється з дотриманням правил зазначеної вище глави КПК України. П. Декайло та В. Бабій зауважують, що спеціальні норми застосовуються й за умови, що кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, де хоча б одна з них неповнолітня, а всі інші – повнолітні. В цьому випадку відповідно до ст. 494 КПК України, чітко передбачено, що повинна бути обов'язково з'ясована можливість виділення матеріалів кримінального провадження щодо неповнолітньої особи в окреме провадження під час досудового розслідування [5, с. 170].

Враховуючи особливий статус учасника кримінального процесу, законодавець встановлює режим дуалістичного представництва інтересів неповнолітнього, котрий здійснюється адвокатом (у ролі захисника) та законним представником. Статтею 52 КПК України закріплено обов'язкову участь захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років із моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою [6]. В цьому контексті варто зауважити, що в цілому незабезпечення права на захист може призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд, гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [7, с. 23].

Однак аналіз спеціальних норм, які викладені у главі 38 КПК України, доводить, що участь захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх не регламентована належним чином. Зокрема, відсутнє нормативне закріплення рівня компетенції такого суб'єкта провадження хоча, на наш погляд, зважаючи на закріплене право «особливого захисту неповнолітнього», правова допомога даним суб'єктам провадження повинна надаватися лише висококваліфікованими фахівцями. В.В. Романюк і Г.К. Кожевніков влучно зауважують, що аналіз статей, якими визначені права та обов'язки підозрюваного (ст. 42 КПК України) та захисника (ч. 4, 5 ст. 46 КПК України), а також порядок залучення захисника до провадження (ст.ст. 48, 49, 53 КПК України), доводить можливість участі захисника у будь-якій процесуальній дії [8, с. 150]. Однак вказівка на обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх осіб наявна лише в статті 490 «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого». Саме тому, вважаємо, що було б доцільним доповнити главу 38 окремою статтею «Участь захисника в кримінальному провадженні за участі неповнолітнього», яка б чітко регламентувала необхідний рівень компетентності захисника, встановлювала особливості залучення такого суб'єкта до провадження та специфіку його подальшої діяльності на відповідних стадіях кримінального процесу.

На рівні з захисником представництво інтересів неповнолітнього у кримінальному провадженні здійснює законний представник. Законні представники виступають гарантими реалізації прав неповнолітніх та допомагають захистити їх у кримінальному судочинстві. На відміну від захисника – їхня допомога є непрофесійною та заразом вона спрямовується на моральну підтримку неповнолітнього. Особливості участі законного представника в провадженні в КПК України закріплені фрагментарно. Для прикладу, у ст.ст. 226, 227 та 354 КПК передбачено необхідність про-

ведення слідчих (розшукових) дій, за участю малолітньої або неповнолітньої особи у присутності законного представника [9, с. 289].

Окремої уваги заслуговує дослідження порядку проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітнього. Законодавець встановлює особливий порядок виклику неповнолітнього до слідчого, прокурора, дізнавача, зокрема він здійснюється через його батьків або інших законних представників (стаття 489 КПК України) [6]. Закріплюється також й специфічний суб'єктний склад: слідчі (розшукові) дії можуть проводитися у присутності педагога та психолога (стаття 227 КПК України). Законодавець в КПК України не визначає конкретних функціональних обов'язків педагога та психолога у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх осіб. Здебільшого, як свідчить практика, вони допомагають слідчому оптимізувати підготовку та проведення слідчих (розшукових) відповідно до вікових особливостей розвитку неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Зокрема, педагог може сприяти встановленню контакту між слідчим та неповнолітнім, а психолог здебільшого залучається для того, щоб нівелювати можливі прояви скутості, негативізму у неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого, та надавати необхідну психологічну підтримку підлітку тощо. Незважаючи на очевидну необхідність залучення педагогів та психологів до кримінального судочинства, чинне законодавство не містить закріпленого поняття даних суб'єктів, не визначає чітких вимог до їхньої освіти та не відповідає на головне питання: кого саме, педагога чи психолога, та за яких обставин, краще залучити до участі у справі. Саме тому для забезпечення ефективного виконання психологами та педагогами своїх функцій у кримінальному судочинстві пропонуємо доповнити главу 3 КПК України самостійною статтею, яка б визначала процесуальне становище цих суб'єктів, їхні права та обов'язки, вимоги до професійного досвіду та кваліфікації.

Не менш важливою особливістю в контексті слідчих (розшукових) дій щодо неповнолітніх осіб є скорочення їхньої тривалості. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК України допит неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом - понад дві години на день [6]. Слушною є думка І.П. Осипенко та О.О. Калітник, що подібні обмеження сприяють захисту допитуваного неповнолітнього від можливого підписання незаконно складених протоколів, які можуть бути використані проти дитини, з огляду на її перевагому та рівень уваги після проведення допиту [10, с. 440].

Наступним специфічним аспектом кримінального провадження щодо неповнолітніх є особливий предмет доказування у даній категорії справ. Згідно зі статтею 485 КПК України, в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх підлягають встановленню: повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього, ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння, умови життя та виховання неповнолітнього, наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [6]. Однак, як свідчить судова практика дана законодавча вимога не завжди виконується. Зокрема, в постанові ККС ВП від 07.10.2021 року у справі № 759/5999/19 знайшли підтвердження доводи касаційної скарги законного представника та захисника неповнолітнього щодо недотримання Святошинським районним судом м. Києва ст.ст. 485, 501 КПК України, які регламентують обов'язковість встановлення обставин, визначених ст. 91 КПК України, а також тих, що їх доповнюють, конкретизують і мають значення для кримінального провадження щодо неповнолітніх [11].

Адаптованість судового провадження до потреб неповнолітніх обвинувачених базисно репрезентується насамперед у встановленому законодавцем прискореному розгляді справ щодо даної категорії осіб. Обумовлює даний аспект той факт, що тривалий судовий розгляд кримінальних справ щодо злочинів неповнолітніх матиме регресивний вплив на ефективність подальшої ресоціалізації неповнолітніх як суб'єктів відповідальності.

Зважаючи на базисні засади відкритості, гласності та прозорості відправлення правосуддя, необхідно звернути увагу на законодавчо закріплену можливість закритого судового засідання, в контексті судового розгляду у справах про злочини неповнолітніх (ч. 2 ст. 27 КПК України). З огляду на психологічні особливості підліткового віку, даний аспект є дійсно доцільним. Оскільки сама процедура судового розгляду є доволі стресовою для неповнолітнього правопорушника загалом, зайва увага з боку інших людей ще більш негативно впливатиме на емоційний стан обвинуваченого. Крім того, що судовий розгляд у справах про злочини неповнолітніх може бути закритим, часткова закритість судового провадження може поширюватися й на безпосередню участь в ньому неповнолітніх обвинувачених. У відповідності до ст. 495 КПК суд має право своєю ухвалою видалити неповнолітню особу обвинуваченого із зали судового засідання на час досліджен-

ня обставин, що можуть мати негативний вплив на такого індивіда [6]. О.В. Крикунов влучно підкреслює, що мета такого вилучення є відмінною від цілі вилучення дорослої особи і загалом вона спрямована на полегшення становища неповнолітнього обвинуваченого, його своєрідний психологічний захист [11, с. 356]. Однак вважаємо, що для правильного застосування даного положення на практиці, доцільно закріпити в статті 495 КПК України, що саме законодавець розуміє під обставинами, які можуть негативно вплинути на неповнолітнього.

В цілому суд не просто вирішує питання про вину чи невинуватість неповнолітніх правопорушників, а й дбає про майбутнє таких осіб. Про що свідчить той факт, що суд може замість покарання призначити неповнолітньому примусові заходи виховного характеру, якщо він вчинив вперше кримінальний проступок, злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості (ч. 3 ст. 497 КПК України).

На додаток, хочемо звернути увагу на те, що проаналізовані вище специфічні особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх де-факто репрезентують яскраво виражену диференціацію даної кримінально-процесуальної форми. З огляду на це, пропонуємо доповнити главу 38 КПК України окремою статтею «Спеціальні засади кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб», котра закріплюватиме додаткову систему принципів, які регулюватимуть провадження саме щодо даної категорії осіб. При розробці даного нормативного положення, безумовно, необхідно враховувати міжнародні стандарти в контексті захисту прав дітей. Зокрема, вважаємо, що нормативного закріплення має отримати принцип забезпечення «найкращих інтересів дитини». Адже наразі цей принцип складає базис як правозастосовної практики, так і законодавчого порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх в цілому.

Висновки. За результатами дослідження, проведеного в рамках даної статті, було встановлено, що нормативні положення вітчизняного кримінально-процесуального законодавства щодо порядку кримінального провадження за участі неповнолітніх осіб потребують подальшого удосконалення. Зокрема, наявні недоліки законодавчого регулювання в контексті процесуального статусу окремих його суб'єктів, загальних засад здійснення даного різновиду провадження та окремих організаційних аспектів. Незважаючи на окремі проблематичні категорії, кримінально-процесуальне законодавство України розвивається в правильному векторі, зокрема в напрямку забезпечення гуманного ставлення до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених і особливого підходу до розгляду та розслідування кримінальних справ. Це, безсумнівно, у перспективі призведе до позитивних результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Звіт про судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік (форма № 1-к). *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k%20_%204-%202022.xls (дата звернення: 18.10.2023).
2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя в справах неповнолітніх («Пекінські правила»): Конвенція від 29.11.1985 р. № 995_211/Організація Об'єднаних Націй URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593__158593 (дата звернення: 18.10.2023).
3. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Постановою ВР № 789-XII (789-12) від 27 лютого 1991 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 19.10.2023).
4. Романюк В.В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх: монографія. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 252 с.
5. Декайло П., Бабій В. Процесуальні особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 2 (34). С. 167–174.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.11.2023).
7. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: навчально-методичний посібник. Колектив авторів, за заг. ред В.В. Щепоткіної, Т.І. Слуцької. Київ: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ; Національна школа суддів України; Проект «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», 2017. 238 с.

8. Кожевніков Г.К., Романюк В.В. Особливості участі захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 1(4). С. 150.
9. Червінко М.В. Законний представник неповнолітнього у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 288–292.
10. Осипенко І.П., Калітник О.О. Допит неповнолітньої особи у кримінальному провадженні та його особливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2020. С. 439–441.
11. Постанова Верховного Суду від 7 жовтня 2021 року у справі № 759/5999/19 (кримінальне провадження № 51-3161км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100396118>.
12. Крикунов О.В. Особиста участь обвинуваченого у судовому розгляді як базис права на захист. *Актуальні питання реформування правової системи України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 7-8 черв. 2013 р. Луцьк, 2013. С. 354–557.*